

Praktijkvoorbeeld

Spanning op het beroep van leraar: de bijvangst bij de totstandkoming van het beroepsbeeld

*Iselien Nabben, Marieke Jansma, Emma Steenbergen, Faduma Mukhtar en Daniëlla van 't Erve
(Kennisland en Algemene Onderwijsbond)*

Voorwoord van de redactie bij dit artikel:

In dit themanummer draait het om beroepsbeelden van leraren. De ontwikkeling van een beroepsbeeld roept vaak veel op bij leraren zelf, het gaat immers om de essentie van je vak. Onderstaand artikel geeft een inkijkje in de bijvangst van het onderzoek dat heeft geleid tot het in 2024 gepubliceerde en sector overstijgende beroepsbeeld van de leraar in het primair onderwijs, (voortgezet) speciaal onderwijs, voorgezet onderwijs (secundair onderwijs) en het middelbaar beroepsonderwijs. Het gaat hier bijvoorbeeld om de reacties van externen zoals opleiders, onderzoekers en beleidsmakers op het beroepsbeeld, ofwel op wat leraren zelf vinden dat hun beroep inhoudt. Maar het gaat ook over wat leraren zelf zeggen over wat hun beroep zou moeten zijn. Deze reacties geven spanningen tussen opvattingen van leraren, opleiders en beleidsmakers over het beroepsbeeld van leraren weer. Deze spanningen zijn verzameld als een soort bijvangst bij de ontwikkeling van het beroepsbeeld zelf. Er is geen systematisch onderzoek naar gedaan en de betrokken organisaties waren hier aanvankelijk ook niet op gericht. Toch vinden we als redactie een inkijkje in deze bijvangst belangrijk. Het levert namelijk een waardevolle bijdrage aan de gesprekken tussen opleidingen, werkveld en beleidsmakers over het beroepsbeeld en wat dit betekent voor het opleiden van aanstaande leraren. Het artikel wijkt daardoor af van de standaard formats in het Velon Tijdschrift. De aanbevelingen voor leraren en lerarenopleiders geven een eerste aanzet voor verdere dialoog. Daar willen we als Tijdschrift graag de aanzet voor geven.

Samenvatting

Voorjaar 2024 is het beroepsbeeld van de leraar in het po, so, vo en mbo gepubliceerd. Voor het eerst is er een sectoroverstijgend beroepsbeeld van de leraar beschreven én voor het eerst is er een beroepsbeeld geschreven vanuit leraren in opdracht van de gezamenlijke lerarenorganisaties: AOb, CNV, FvOv, BVMBO en het Platform VVVO. Het beroepsbeeld ligt er en is positief ontvangen. Het was een boeiend proces om tot het product te komen dat er nu ligt. Maar minstens zo boeiend waren

de gesprekken die we hebben gevoerd en de input die we op andere manieren hebben ontvangen. Zowel van leraren als van andere belanghebbenden in het onderwijs. Hierbij waren de lerarenopleiders een belangrijke partij. Het heeft ons waardevolle input opgeleverd voor het beroepsbeeld zelf maar het heeft ook een beeld geschetst van waar het wringt. Niet op alle vlakken liggen leraren, lerarenopleiders, werkgevers en andere belanghebbenden op één lijn. Naast het beroepsbeeld hebben we daarom ook een rapportage opgeleverd met onze 'bijvangst'. Het geeft inzicht, maar biedt ook stof voor gesprek. In dit artikel beschrijven we graag de belangrijkste bevindingen van deze 'bijvangst' en sluiten we af met een aantal aanbevelingen die met name gericht zijn op het opleiden van leraren.

Het proces

De lerarenorganisaties namen het initiatief om het Beroepsbeeld leraar op te stellen nadat Merel van Vroonhoven in haar advies over het lerarentekort in 2020 constateerde dat een gedeeld beroepsbeeld ontbreekt. *“Het was een spannend proces om met z'n allen tot één beeld te komen, maar ik vind het heel mooi dat dat gelukt is”,* vertelt AOb-bestuurder Thijs Roovers. *“Het is een ontzettend goede weergave van ons vak geworden, helemaal gemaakt door en voor collega's.”* – Thijs Roovers, leraar en bestuurder AOb.

Leraren Wim Caspers, John Brewster, Inke Wenting overhandigen het Beroepsbeeld Leraar aan Inge Vossenaar, de directeur-generaal Funderend Onderwijs bij het ministerie van OCW. Foto: Eveline van Egdom

Het beroepsbeeld beschrijft het beroep van leraren die onderwijs verzorgen voor leerlingen en studenten in het primair onderwijs, (voortgezet) speciaal onderwijs,

voortgezet onderwijs (secundair onderwijs) en het middelbaar beroepsonderwijs. Het geeft duidelijkheid over wat de leraar ziet als kerntaken. En over hoe de leraar diens professionele identiteit ziet en definieert, welke ontwikkelmogelijkheden en ontwikkelpaden het beroep kent en waar het beroep van leraar in verschillende onderwijstypes en bij diverse doelgroepen verschilt. Het beroepsbeeld is een aanvulling op de al bestaande sector- en vakspecifieke beroepsbeelden en is dus sector- en vakoverstijgend. *“Het laat echt zien wat er allemaal bij komt kijken om goed les te geven”,* vertelt Silvia Overkamp, mbo-docent en lid van de ondernemingsraad op Yuverta in Den Bosch. Ze startte veertien jaar geleden als zij-instromer. *“Mijn beeld van het docentschap klopte helemaal niet, het is zoveel meer dan lesgeven of het contact met studenten alleen. Zeker in het mbo moet je bijvoorbeeld ook zelf veel lesmateriaal ontwikkelen samen met bedrijven en dus contact onderhouden met de praktijk. Dat staat mooi omschreven in het beroepsbeeld.”*

In totaal zijn er zo’n 6.000 leraren betrokken geweest bij de totstandkoming van het beroepsbeeld. Onder leiding van Kennisland namen zij door heel Nederland deel aan enquêtes, brainstormsessies, dialogen of een denktank. Deze denktank bestond uit veertien leraren uit alle relevante sectoren en vervulde een cruciale rol in het analyseren, structureren en duiden van de opgehaalde data en het schrijven van de teksten van het beroepsbeeld. Het beroepsbeeld benadrukt wat leraren gemeen hebben en geeft inzicht in de veelzijdigheid, waarde en diepgang van het leraarschap. In het kader staat een beknopte samenvatting van het beroepsbeeld.

Samenvatting Beroepsbeeld Leraar

Bekijk het Beroepsbeeld Leraar op www.beroepsbeeldleraar.nl

De essentie van het beroep omschrijven leraren als:

- De leraar draagt kennis en vaardigheden over aan leerlingen/studenten
- De leraar is een expert in het omgaan met leerlingen/studenten
- De leraar zorgt voor een veilige en stimulerende plek om te leren

Om de bovenstaande kerntaken succesvol uit te voeren, heeft de leraar de volgende kennis, vaardigheden en houding nodig:

- De leraar heeft de vaardigheid om diverse rollen te vervullen
- De leraar is deskundig, empathisch, creatief en flexibel
- De leraar handelt ethisch en verantwoordelijk
- De leraar is een professional in een team
- De leraar is onderdeel van verschillende netwerken

De ontwikkeling van de leraar groeit door professionele ontwikkeling.

Samenwerking tussen leraren verrijkt professionele groei. Het Beroepsbeeld beschrijft de ontwikkeling van een startbekwame leraar naar expertniveau.

Naast de gedeelde aspecten kent het beroep van de leraar ook verschillen per sector. In het po is de leraar verantwoordelijk voor één groep, en besteedt bijvoorbeeld veel aandacht aan een vertrouwensband met leerlingen. In het (v)so en op praktijkscholen ligt meer nadruk op de pedagogische kwaliteiten en in het vo meer op het belang van vakinhoudelijke kennis en vaardigheden. Het mbo is gericht op het voorbereiden van studenten op hun toekomstige loopbaan in het beroepenveld.

Spanning tussen wat het beroep is en zou moeten zijn

Het Beroepsbeeld Leraar geeft een reëel beeld van het beroep zoals het nu is. Tegelijkertijd geven de opgehaalde data ook een spanning weer tussen wat het beroep *is* en wat het *zou moeten zijn*. Leraren hebben aangegeven waar zij tegenaan lopen bij de uitoefening van hun beroep en welke ontwikkelingen en activiteiten zij als verstorend of afleidend ervaren. Dit zijn zaken die niet in het beroepsbeeld terecht zijn gekomen, maar wel van wezenlijk belang voor de ontwikkeling van het beroep. Want ook de frustraties, teleurstellingen of twijfels van leraren zijn belangrijke signalen voor de huidige staat en status van het beroep leraar.

Leraren ervaren tijdsdruk

Het thema 'tijdsdruk' wordt vaak genoemd. De oorzaak daarvan is niet eenduidig. Het tekort aan leraren en onderwijsprofessionals is een belangrijke oorzaak, maar vaak worden ook de overdaad aan administratie genoemd, de toenemende aandacht voor individuele leerlingen en studenten en de extra taken zoals het begeleiden van excursies en het organiseren van bijvoorbeeld sportactiviteiten. Het gevolg is dat leraren te weinig tijd ervaren voor het goed voorbereiden en evalueren van lessen. Er is behoefte aan meer tijd en ruimte om zelf (of samen met anderen) lessen te ontwikkelen, nieuwe lessen vorm te geven en op die manier minder afhankelijk te zijn van aangeboden en sturende (les-)methoden. De leraren die het lukt om ruimte te maken voor voorbereiding en ontwikkeling, vinden daarnaast dat die inzet (en het resultaat ervan) te weinig wordt beloond.

Weinig ruimte voor en inspraak in professionele ontwikkeling

Hoewel leraren de behoefte aan voldoende tijd voor scholing en specialisatie benadrukken, wordt er vanuit de werkgevers te weinig ruimte gemaakt voor deze essentiële professionele ontwikkeling. Leraren ervaren dat het kwalitatief versterken van hun professionaliteit voor de klas, waarbij hun takenpakket niet verandert, maar zij dat wel beter kunnen uitvoeren, niet voldoende wordt gewaardeerd binnen hun onderwijsinstelling. Dit wordt versterkt door een gebrek aan ondersteuning in de vorm van vrijstelling van lesgevende taken tijdens scholingsperioden, financiële steun voor scholingskosten en bemoediging vanuit het schoolbestuur en leidinggevenden. Dit zijn sleutelfactoren die belangrijk zijn voor hun ontwikkeltraject. Opvallend is dat 'verplicht vergaderen' en deelnemen aan 'verplichte studiedagen' vaak worden ervaren als belastend en niet bij het beroep horend. Leraren noemen dat de inhoud van algemene studiedagen en verplichte vergaderingen vaak niet relevant (genoeg) is en zodoende een verspilling van werktijd. Dit heeft volgens de leraren vaak te maken met dat deze studiedagen worden georganiseerd zonder inspraak van leraren, waarbij het bestuur van de school de agenda grotendeels bepaalt. Leraren krijgen hierdoor het gevoel dat hun wensen en behoeften niet voldoende aan bod komen, wat bijdraagt aan het gevoel van overbelasting.

Gebrek aan vertrouwen

Leraren hebben het gevoel dat het management of het bestuur hen niet vertrouwt of hun professionaliteit in twijfel trekt. Sommige leraren vinden dat leidinggevenden niet genoeg interesse tonen in, of redeneren vanuit de praktijk van het leraarschap of ze tonen te weinig betrokkenheid bij het beroep van de leraar. Op hun beurt storen leraren zich aan het gebrek aan visie vanuit het management of bestuur. Aan de andere kant ervaren sommige leraren het benadrukken van een visie en doelen juist als onnodige extra werkbelasting en

als afleidend van de kerntaken. Ook geven leraren aan zelf een ander beeld te hebben van wat het beroep inhoudt dan hun leidinggevenden. Bepaalde initiatieven vanuit het management, maar ook vanuit de overheid en toezichthouders, leiden volgens leraren vaak tot overbelasting of ten minste extra belasting. Bijvoorbeeld het verplichten van deelname aan werkgroepen of andere verplichtingen die afwijken van lesgeven en voor de klas staan. Het is niet altijd duidelijk wat de toegevoegde waarde van deze initiatieven is, of de veronderstelde toegevoegde waarde wordt betwijfeld. Deze aspecten voeden het gemis aan vertrouwen vanuit beide kanten.

Taken die niet bij het beroep horen

Leraren ervaren sommige taken als werkdrukverhogend en afleidend van het beroep van een bevoegd leraar. De type taken die genoemd worden zijn administratieve werkzaamheden of verplichtingen vanuit vastgelegde regels of procedures. Voorbeelden zijn het (moeten) bijhouden van leerlingvolgsystemen, het organiseren van roostering, registratie van zieken en laatkomers en communicatie hierover met ouders/verzorgers. In gesprekken met leraren wordt dit ook weer genuanceerd; leraren begrijpen dat het beroep ook administratieve aspecten heeft, maar wat veel leraren betreft vraagt het op dit moment te veel aandacht gedurende de werkdag. In het primair onderwijs worden schoonmaak-, opruim- en reparatiewerkzaamheden genoemd als taken die leraren wel uitvoeren, maar die niet bij hun beroep horen.

Ambigüiteit in de verhouding tot ouders/verzorgers

Een deel van de leraren vindt de veelvuldige interactie met ouders/verzorgers die nu van leraren gevraagd wordt niet bij het beroep horen. In het primair onderwijs en (voortgezet) speciaal onderwijs wordt contact en overleg met ouders/verzorgers meer als een vanzelfsprekend onderdeel van het beroep gezien. Wel geven leraren uit verschillende sectoren aan dat ze soms overvraagd worden door veeleisende ouders/verzorgers, die zich inhoudelijk bemoeien met de opleiding van hun kind. Daarbij voelen leraren dat hun professionaliteit in twijfel wordt getrokken. Ook voelen leraren zich niet altijd gesteund door het management of het bestuur wanneer zij ouders/verzorgers begrenzen of vanuit hun rol als leraar keuzes maken waar ouders/verzorgers het niet mee eens zijn.

Onderwijs vraagt steeds meer maatwerk (passend onderwijs)

Een leraar krijgt steeds vaker te maken met leerlingen met een specifieke leer- en/of zorgbehoefte die aanvullende ondersteuning nodig hebben. Leraren ondersteunen het leerproces van deze leerlingen graag, maar zijn kritisch over de hoeveelheid aandacht die dit vraagt ten opzichte van de begeleiding van de overige leerlingen of aandacht voor de groep of klas als geheel. Ook zijn leraren niet altijd toegerust om deze leerlingen op een verantwoorde manier te

begeleiden. Bijvoorbeeld omdat de specifieke behoeften van een leerling vragen om verregaande sociaal-psychologische kennis en vaardigheden, of om kennis van specifieke leer- of lesmethoden.

Verschil tussen het beeld dat leraren zelf hebben en hoe belanghebbenden het beroep graag zien

Leraren kijken zelf anders aan tegen hun *maatschappelijke taak* of opdracht dan externe belanghebbenden, zoals wetenschappers, lerarenopleiders, beleidsmakers en werkgevers. Volgens belanghebbenden gaat het beroep van de leraar veel verder dan 'het handelen in de klas'. Belanghebbenden benadrukken de maatschappelijke en publieke rol van leraren. Leraren zouden – volgens hen – meer bezig moeten zijn met onderwijsvernieuwing, domeinoverstijgend samenwerken en nieuwe vakken integreren in het onderwijs. Daarnaast zouden leraren meer een 'publieke opdracht' hebben. Leraren zien zelf wel hun maatschappelijke rol, maar willen die juist begrenzen. Ze voelen dat de uitbreiding van hun verantwoordelijkheden buiten het klaslokaal hun kernopdracht – onderwijzen en ondersteunen van leerlingen in hun ontwikkeling – kan ondermijnen. Alhoewel het belang van leraren in het vormen van kritisch denkende burgers onbetwist is, worstelen velen met de verwachting dat zij maatschappelijke vraagstukken die de klas in komen ook nog het hoofd moeten bieden. Dit spanningsveld creëert de behoefte aan een duidelijke afbakening van verantwoordelijkheden en ondersteuning.

Belanghebbenden zijn verrast door de nadruk die leraren leggen op de individuele kerntaken. Leraren beamen het belang van samenwerking en leren van elkaar, maar leggen relatief meer nadruk op de *autonomie van de individuele leraar* dan op de autonomie van de beroepsgroep of het schoolteam. Leraren zien het beroep zelf niet per se als een collectieve inzet, maar zien wel het belang van samenwerken en met en van elkaar leren. Wetenschappers en onderwijsdeskundigen zien de toegevoegde waarde van collectieve autonomie voor de kwaliteit van het onderwijs en meer eigenaarschap bij leraren. Leraren redeneren vanuit hun eigen motivatie, kracht, vakinhoud, specifieke talent of interesse en benadrukken van daaruit het belang van individuele autonomie. Daarnaast zien leraren het belang van autonoom kunnen handelen, omdat 'niet alles meer lukt' vanwege de tijdsdruk. Als leraar moet je zelf keuzes kunnen maken en kunnen handelen naar eigen welbevinden.

Belanghebbenden missen de *toekomstgerichtheid* in het beroepsbeeld van de leraar. De aandacht voor innovatie komt in het beroepsbeeld niet echt aan de orde. Leraren verschillen hierover onderling sterk van mening. Vanuit het perspectief van leraren is het echter niet vreemd dat het beroep in essentie niet verandert en dat zij vooral de veranderingen 'het hoofd moeten bieden' om nog aan voldoende tijd te komen om goed onderwijs aan te bieden. Leraren zien wel dat zij zelf steeds moeten blijven handelen 'in de geest van de tijd'. Bijvoorbeeld

leren goed gebruik te maken van digitalisering en actualiteit in de lessen een plek geven. Maar de kern van het beroep blijft onveranderd.

Aanbevelingen aan leraren en lerarenopleiders

Als procesbegeleider heeft Kennisland een aantal aanbevelingen voor diverse betrokkenen om het beroep van de leraar aantrekkelijker te maken of om elementen of knelpunten van het beroep te onderzoeken.

Leraren:

Praat met elkaar over hoe je als beroepsgroep de rol van de leraar in het onderwijs vormgeeft en beschermt. Gebruik het Beroepsbeeld Leraar om dit gesprek te voeren. Organiseer in je school, scholengemeenschap of regio een continue dialoog over het beroep van de leraar. Over hoe je het beroep met elkaar vormgeeft, hoe het verandert en hoe je samen een duidelijk beeld van het beroep overbrengt op werkgevers, opleiders, onderzoekers en de samenleving als geheel. Leraren lijken het gewend te zijn om met elkaar over hun leerlingen te praten, maar minder over elkaars vaardigheden en professionele ontwikkeling en hoe je als beroepsgroep samen naar de invulling van het beroep kijkt.

Lerarenopleiders:

Met name de pedagogische en didactische aspecten van het leraarschap kunnen meer aandacht krijgen in de opleidingen volgens leraren. Dat leraar zijn zoveel meer is dan kennis en vaardigheden overbrengen, is nog steeds niet voor alle leraren goed genoeg te behappen als ze de lerarenopleiding uit komen. Bijvoorbeeld klassenmanagement is iets wat leraren pas écht ervaren als ze zelfstandig voor de klas staan. Ook benoemen leraren dat het lesgeven aan verschillende doelgroepen specialistische kwaliteiten en competenties vraagt. Meer aandacht daarvoor in de opleiding helpt leraren beter onderwijs te geven aan verschillende doelgroepen, beter voorbereid te zijn op het lesgeven aan deze doelgroepen en betere keuzes te maken voor vervolgopleidingen, sectoren of specifieke doelgroepen. Leraren geven ook aan dat ze aandacht voor de leraar als professional binnen een beroepsgroep missen in de opleiding. Ze missen onderwerpen zoals het omgaan en samenwerken met ouders/verzorgers en bestuurs-, organisatie- en veranderkundige competenties die nodig zijn om mede verantwoordelijkheid te kunnen nemen voor landelijk- en schoolbeleid en de bedrijfsvoering op schoolniveau. Hoe je als leraren onderling reflecteert op het beeld van de leraar in het onderwijs. Hoe je samen feedback, ontwikkeling en professionele groei organiseert als beroepsgroep gedurende je loopbaan. Dat deel kan versterkt worden in de opleiding.

Het beroepsbeeld leraar biedt handvatten voor lerarenopleiders

Voor lerarenopleiders kan het beroepsbeeld een realiteitscheck zijn, niet alleen om wat er in het beroepsbeeld leraar staat over kerntaken, professionele identiteit, ontwikkelingspaden en verschillende profielen ten aanzien van verschillende onderwijstypen. Juist wat er niet in staat of wat men tussen de regels door leest geeft de opleidingen de mogelijkheden om hun eigen curriculum en bekwaamheidseisen onder de loep te nemen. Bijvoorbeeld; hoe worden aspirant leraren voorbereid op de context waarin ze moeten gaan werken? Dat betreft de dynamiek van een schoolorganisatie, maar ook de maatschappelijke context. Met andere woorden, de leraar geeft niet alleen maar les, maar is tevens veranderaar, vernieuwer en werkt in teamverband aan de uitdagingen waar het onderwijs voor staat.

Dialoog over het beroep van de leraar

Nu het beroepsbeeld er ligt, is het de vraag wat we ermee gaan doen. Het beroepsbeeld wordt door de lerarenorganisaties nu gebruikt als belangrijke basis bij de herijking van de bekwaamheidseisen. Maar het biedt veel meer mogelijkheden. Het beroepsbeeld zelf is een mooi document om met elkaar het gesprek over het beroep van leraar aan te gaan. Welke mogelijkheden biedt het? Wat dienen we verder met elkaar in te vullen? Waar ben je het wel of juist niet mee eens en waarom? Hoe helpt dit ons om het beroep van leraar steviger neer te zetten? Daar beraden de lerarenorganisaties zich nu op. Daarnaast hopen we dat het document, maar ook de in dit artikel genoemde verschillen tussen wat het beroep is en wat het zou moeten zijn, leidt tot een gesprek tussen praktijkopleiders en instituutopleiders waarin zij kunnen onderzoeken of het verschil tussen de realiteit en het gewenste of noodzakelijke toekomstbeeld vraagt om aandacht en ontwikkeling voor de lerarenopleidingen. En, net als in het proces zelf, blijven we daarvoor ook graag met lerarenopleiders en andere belanghebbenden in contact.

Auteurs

Iselien Nabben is senior adviseur en projectleider sociale innovatie bij Kennisland. Ze heeft ruime ervaring met het faciliteren van dynamische en inclusieve analyses van data, samen met betrokkenen in het onderwijs. Iselien houdt zich bezig met het versterken van het lerend- en verandervermogen van organisaties en mensen middels leertrajecten en actieonderzoek.

in@kl.nl

Marieke Jansma sinds 2018 senior beleidsmedewerker onderwijs en coördinator onderwijsbeleid bij de Algemene Onderwijsbond. Belangrijkste dossiers zijn bevoegdheden (Lid Landelijke Werkgroep Bevoegdheden), beroepsbeeld, bekwaamheidseisen, curriculum, opleiden, lerarentekort en

onderwijstijd. Emma Steenbergen (es@kl.nl) is adviseur maatschappelijke vernieuwing bij Kennisland. Haar rol is het ontwerpen van programma's waarbinnen betrokkenen gezamenlijk oplossingen vinden voor complexe maatschappelijke vraagstukken.

mjansma@aob.nl

Emma Steenbergen is adviseur maatschappelijke vernieuwing bij Kennisland. Haar rol is het ontwerpen van programma's waarbinnen betrokkenen gezamenlijk oplossingen vinden voor complexe maatschappelijke vraagstukken. Samen met Iselien en Faduma ontwierp zij het plan hoe leraren tot hun beroepsbeeld konden komen en gaf hier uitvoering aan samen met de betrokken lerarenorganisaties.

es@kl.nl

Faduma Mukhtar is adviseur maatschappelijke vernieuwing bij Kennisland. Ze heeft ervaring als docent, onderzoeker en trainer in de domeinen onderwijs en zorg.

fm@kl.nl

Daniëlla van 't Erve is journalist bij het Onderwijsblad van de AOb.